

НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
"ОСТРОЗЬКА АКАДЕМІЯ"

Жанна Янковська

Символічні коди української культури

Навчально-методичний посібник
*(для викладачів, учителів, учнів та студентів
спеціальних закладів загальної середньої й вищої освіти)*

Острог

Видавництво Національного університету «Острозька академія»

2021

УДК 008(477)
ББК 71
Я 61

Надруковано за ухвалою вченої ради
Національного університету «Острозька академія»
(протокол № 7 від 28 січня 2021 р.)

Рецензенти:

Сокіл Г. П. – д-р філол. н., проф. кафедри української фольклористики імені академіка Філарета Колесси Львівського національного університету імені Івана Франка;

Рарицький О. А. – д-р філол. н., проф., зав. кафедри історії української літератури та компаративістики Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка;

Бородица С. В. – канд. філол. н., доц., зав. кафедри теорії і методики української та світової літератури Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка.

Кочерга С. О. – д-р філол. н., проф. кафедри української мови і літератури Національного університету «Острозька академія».

Янковська Ж. О.

Я 61 Символічні коди української культури: навчально-методичний посібник (для викладачів, учителів, учнів та студентів спеціальних закладів загальної середньої й вищої освіти). Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2021. 170 с.

ISBN 978-617-7328-93-2

DOI 10.25264/978-617-7328-93-2

Українська культура, як і культура кожного народу, глибоко символічна. Різними символами пронизане буквально все матеріальне й духовне життя етносу: побут, звичаї, традиції, фольклор. На жаль, деєтнізація української культури у ХХ ст. та сьогоднішні глобалізаційні процеси не сприяють розумінню та збереженню давніх символів, якими послуговувалися наші предки. Як наслідок – втрачається міжпоколінний зв'язок, уніфікуються знакові смисли культури, утилітарне переважає над духовним, масові «одноденні» явища, швидко виникаючи й так само швидко зникаючи, змінюючи один одного, поглинають традиційні форми культури, які вже не завжди можемо пояснити.

Посібник призначений для викладачів освітніх закладів різного типу й для молоді. Матеріали посібника в НаУОА апробовано під час викладання дисциплін тематичного блоку «Традиційна культура українців», зокрема «Народна художня творчість», «Українська етнологія», «Народно-обрядовий комплекс». Актуальний він також у курсах «Усна народна творчість», «Історія української культури», «Українська література», засвідчуючи інтердисциплінарний підхід до вивчення художніх творів.

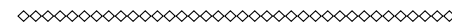
У тексті посібника авторка зробила спробу поєднати науковий і традиційний погляди на окремі реалії та об'єкти народної культури, декодувати їх символіку. Окремі розділи праці присвячені аналізу символіки хліба, вінка, дороги, воріт, культу предків та ін. Цікавий виклад матеріалу, яскраві приклади зумовлюють доступність видання, кожна із частин якого свого часу була апробована під час виступів на науково-практичних конференціях та у відповідних публікаціях.

УДК 008(477)
ББК 71

ISBN 978-617-7328-93-2

© Янковська Ж. О., 2021
© Видавництво Національного університету
«Острозька академія», 2021

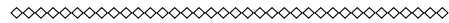
ЗМІСТ

ВСТУП	4
Розділ I. СИМВОЛІКА ХЛІБА В ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ	7
Розділ II. ПОЛІСЕМАНТИЧНА СИМВОЛІКА ВЕРБИ В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ	38
Розділ III. СИМВОЛІКА ВІНКА В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ (ДО ПРОБЛЕМИ ТРАКТУВАННЯ СОЛЯРНИХ СИМВОЛІВ)	48
Розділ IV. СИМВОЛІКА СОРОЧКИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ (ТРАНСФОРМАЦІЯ Й ВИКОРИСТАННЯ ОБРАЗУ В ЛІТЕРАТУРНІЙ ПРОЗІ ПЕРІОДУ РОМАНТИЗМУ)	68
Розділ V. СИМВОЛІЧНО-СМИСЛОВІ МОДУСИ ЛЕКСЕМИ «ВОРОТА» В УКРАЇНСЬКІЙ КУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ	82
Розділ VI. ДОРОГА ЯК СИМВОЛ МЕЖІ (МІЖСВІТТЯ) В ТРАДИЦІЙНІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ	107
Розділ VII. СИМВОЛІКА КУЛЬТУ ПРЕДКІВ У КАЛЕНДАРНІЙ ОБРЯДОВІСТІ УКРАЇНЦІВ	122
Розділ VIII. СИМВОЛІКА КУЛЬТУ ПРЕДКІВ У РОДИННИХ ОБРЯДАХ УКРАЇНЦІВ	148

ВСТУП

Усі традиційні культури світу у своїй сутності є глибоко символічними. Не є винятком у цьому й українська культура. Предмет, ритуал, міф, обряд, традиція – шлях постановня символічно насичених дійств і реалій, які, удосконалюючись у процесі поступування людського суспільства, завдяки окремим символам із часом перетворюються в магічно-символічні акти. Проте значення одиничного символу-об'єкта при цьому не зменшується, часто він стає у культурі наскрізним, полісемантичним. Власне, аналіз окремих таких багатозначних символів і став метою створення цього посібника, аби показати їхню вагомість та способи декодування прихованих смислів.

У «мові символів» заховані духовні скарби народу. Вважаємо, що сьогодні суспільство як ніколи потребує розуміння своєї національної ідентичності, свого етнічного «Я». А таке розуміння може з'явитися тільки за умови знання свого коріння, історичного минулого, засвоєння духовного спадку минулих поколінь. Усвідомлення того, що такі, на перший погляд, буденні реалії, як хліб, дорога, ворота, перехрестя, вінок або вшанування померлих тощо є наскрізно-символічними, а іноді, за переконанням предків, і символічно-магічними,

наповнює наше життя неперехідним змістом, робить його багатшим, цікавішим.

Як відомо, культ предків у всіх культурах світу є одним із найбільш символічно наповнених і найкраще збережених, можливо, завдяки своїй таємничості та не доконечній пізнаваності. В українській культурі також відображено постійний символічно-містичний, незримий зв'язок із померлими, які за належного ставлення до них здатні позитивно впливати на буття живих, допомагаючи в різних ситуаціях, впливаючи на їхній добробут, забезпечуючи душевний спокій.

Нині можемо назвати окремі видання з поясненням символіки нашої культури, які вийшли вже після здобуття незалежності України та є досить цінними. Вони мають в основному словниково-довідниковий характер. Це колективне науково-популярне видання під загальною редакцією Олени Таланчук «100 найвідоміших образів української міфології» (Київ, 2002); «Словник символів української культури» (Київ, 2002); словник-довідник «Українська фольклористика», який уклав Михайло Чернопиский (Тернопіль, 2008); «Символи українського фольклору» Миколи Дмитренка (Київ, 2011) та інші. Проте окремі символи в силу своєї значущості та наскрізності потребують глибшого осмислення та прикладової бази. Адже національна символіка містить у собі стійкі генетичні закодовані смисли, що визначають риси етнічної ментальності й на які не здатні вплинути загалом згубні для народної культури сучасні глобалізаційні процеси, оскільки навіть такі явища «не спроможні стерти специфіку етнічно маркованої ментальності між людьми чи бодай втрутитися в перекодування національно змодельованих та глибинно архетипізованих психоестетичних процесів сприйняття дійс-

ності» (Я. Гарасим). Фольклорну свідомість, наскрізь пронизану символами, М. Дмитренко назвав «ментально-культурною матрицею» народу, оскільки визначає фольклор із його полісемантичною символікою «універсальним символічно-ідеальним засобом формування духовного світу особистості, її морально-естетичного розвитку, психологічної самодостатності та суспільної стабільності» (М. Дмитренко).

Пізнання народної культури та її символіки, навіть трансформоване в авторські твори, особливо літературні, загалом спрямоване на збереження кожної окремої нації та людства як поліетнічної цілокупності. Зникнення з карти світу бодай найменш чисельного народу та його культури – величезна втрата для всього людства. Світ символів зберігає в собі інформацію про сакральний світогляд етносу на тому чи тому етапі його розвитку. Зрозуміло, що вивчення таких символів – невичерпний процес, який сьогодні знаходиться в полі зору науковців. Маю надію, що розділи цього посібника стануть дешифром до колективної справи.

Жанна Янковська

6

Розділ I.

СИМВОЛІКА ХЛІБА В ОБРЯДОВІЙ КУЛЬТУРІ УКРАЇНЦІВ

Тема символіки хліба є надзвичайно об'ємною і багатоплощинною. Дотримуючись логічної послідовності викладу матеріалу, звернемося до символу хліба в широкому розумінні – від збіжжя до різних форм випічки, які використовували в календарних обрядах як найдавніші його символічні вияви.

Українські народні звичаї та обряди надзвичайно багаті на різноманітні символи. Серед численних обрядово-звичаєвих символів особливо привертає увагу образ *хліба*. Можна стверджувати навіть, що домінуючим символом в українській календарній та родинній обрядовості (та супровідних фольклорних текстах) є хліб як основа хліборобської нації, як її духовна і моральна цінність. Хліб для нашого народу був і залишається не лише категорією виміру добробуту. Він здавна був для українців мірилом духовності, людськості, внутрішньої культури, моральної чистоти, совісті. Хліб – це знак самого життя; його обожають, до нього звертаються, як до живої істоти, з ним поводяться бережно.

Через символ хліба можна простежити цілісність національного світогляду, що існує в глибинній культурній традиції і всеохопності світоглядного мислення кожного етно-

7

Навчальне видання

Жанна Олександрівна ЯНКОВСЬКА

СИМВОЛІЧНІ КОДИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ

*Навчально-методичний посібник
(для викладачів, учителів, учнів та студентів
спеціальних закладів загальної середньої й вищої освіти)*

Комп'ютерна верстка Наталії Крушинської

Коректор Зоя Столяр

Формат 42х30/4. Ум. друк. арк. 9,88. Обл.-вид. арк. 7,65.
Наклад 300 пр. Зам. № 11–21. Папір офсетний. Друк цифровий.
Гарнітура «Cambria».

Оригінал-макет виготовлено у видавництві
Національного університету «Острозька академія»,
Україна, 35800, Рівненська обл., м. Острог, вул. Семінарська, 2.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи РВ № 1 від 8 серпня 2000 року.

Виготовлено ФОП Свинарчук М. В.
Тел. (+38068) 68 35 800, e-mail: 35800@ukr.net.